

BOGDAN SKŁADANEK

HISTORIA PERSJI

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

DIALOG

Bogdan Składanek

HISTORIA PERSJI

TOM I
OD CZASÓW NAJDAWNIEJSZYCH
DO NAJAZDU ARABÓW

Wydawnictwo Akademickie DIALOG
Warszawa

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

Redakcja i korekta: IRENA OKRUSZKO
Skład i łamanie: MAGDALENA DZIEKAN

© Copyright by Wydawnictwo Akademickie DIALOG 1999

Wydanie trzecie rozszerzone

Wydanie elektroniczne, Warszawa 2014

ISBN e-pub 978-83-8002-026-9
ISBN mobi 978-83-8002-027-6

Wydawnictwo Akademickie DIALOG
00-112 Warszawa, ul. Bagno 3/218
tel./faks (+48 22) 620 87 03
e-mail: redakcja@wydawnictwodialog.pl
WWW: www.wydawnictwodialog.pl

Konwersja: [eLitera s.c.](#)

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

BOGDAN SKŁADANEK – iranista, studiował na Uniwersytecie Warszawskim, w Leningradzie i w Teheranie. Specjalizował się w historii Persji wczesnego średniowiecza. W 1966 roku uzyskał stopień doktora, w 1977 doktora habilitowanego, w 1987 zaś tytuł profesora. Przez wiele lat pełnił funkcję dyrektora Instytutu Orientalistycznego Uniwersytetu Warszawskiego.

Ważniejsze publikacje:

Studia nad charydżytyzmem w Persji (rozproszone);

Gramatyka języka perskiego (wyd. I, Warszawa 1970, wyd. II, 1984);

Wieki milczenia, Warszawa 1980;

Abul Fazl Bajhaki – Historia sułtana Masuda, Wybór, przekład i komentarz..., Wydawnictwo Akademickie „Dialog”, Warszawa 1996;

Wprowadzenie do gramatyki języka perskiego, Wydawnictwo Akademickie „Dialog”, Warszawa 1997.

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

Spis treści

Karta redakcyjna

Wstęp

Wykaz skrótów

CZEŚĆ I. PRZED ACHEMENIDAMI

ROZDZIAŁ 1. Zarys geografii historycznej

ROZDZIAŁ 2. Nim przyszli Ariowie

Źródła

Wschodni Iran i Azja Środkowa przed przybyciem Ariów

Zachodni Iran

Państwa w Azji Zachodniej i w Iranie przed przybyciem Ariów

Elam

ROZDZIAŁ 3. Ariowie w Iranie

Źródła

Wyłonienie się Ariów

Wewnętrzny podział Ariów. Drogi ich migracji

Praojczyzna Ariów

Początek migracji Ariów. Opanowanie Indii

Wschodni Iran. Społeczeństwo wyznawców Awesty

Ariowie w zachodnim Iranie. Mitanni

ROZDZIAŁ 4. Początki irańskiej państwowości Media i Medowie

Źródła

Początki aryjskiej dominacji w późniejszej Medii

Asyria i zachodni Iran

Powstanie państwa Medów

Kimmeriowie i Scytowie

Niezależna Media

Pokonanie Asyrii. Sojusz z Babilonią

Media mocarstwem

Bunt Cyrusa i upadek Medii

CZEŚĆ II. OD ACHEMENIDÓW DO PARTÓW

ROZDZIAŁ 5. Źródła do epoki Achemenidów

ROZDZIAŁ 6. Formowanie się achemenidzkiego imperium

Wojna z Lidią i Babilonią

Scytowie. Kambyzes II następcą Cyrusa II

Bunt maga Gaumaty. Objęcie władzy przez Dariusza, syna Wisztaspy

Starożytna „Wiosna Ludów”. Powstania przeciwko Achemenidom

Podboje Dariusza II: Indie i kraj Scytów

ROZDZIAŁ 7. Persja i świat helleński

Przygotowania do pierwszej wojny z Grekami
Wojna Persów z Grekami (492-90)
Bitwa na Maratonie
Druga wojna Persji z Grekami. Wyprawa Kserksesa
Termopile
Bitwa morska koło Salamin

ROZDZIAŁ 8. Persja i Grecja po Salaminie

Persja w odwrocie
Zmiany polityczne w Persji
Persja i Grecy po drugiej wojnie. Pokój Kalliasa

ROZDZIAŁ 9. Państwo Achemenidów

Podział administracyjny
Sprawy gospodarcze
Podatki. Miary, wagi i system monetarny.
Podstawowe jednostki wagi w systemie perskim:
Jednostki wagi (w gramach)
Jednostki długości (w milimetrach)
Jednostki objętości (w litrach)
Jednostki monetarne
Organizacja robót na zlecenie dworu
Wierzenia Persów

ROZDZIAŁ 10. Panowanie Dariusza II Ochosa

Persja a wojna peloponeska
Rebelia Cyrusa Młodszego
Wojna ze Spartą i pokój

ROZDZIAŁ 11. Koniec rządów Achemenidów

Bunt satrapów w Azji Mniejszej
Ostatnie dni chwały. Rządy Artakserksesa III
Najazd Aleksandra Macedońskiego

ROZDZIAŁ 12. Panowanie Greków. Aleksander Wielki i Seleucydzi

Źródła
Persja od zamachu na Dariusza III do śmierci Aleksandra
Powstanie państwa Seleucydów
Ustrój
Kres rządów greckich

ROZDZIAŁ 13. Powrót Irańczyków do władzy. Partowie

Źródła
Początki partyjskiej dynastii Arsacydów
Stosunki Persji z Rzymem. Wojny o Armenię i Mezopotamię
Dążenie Rzymu do podporządkowania Persji
Rzut oka na kulturę za Partów
Stosunki wewnętrzne
Ostatni szachowie i upadek dynastii

CZEŚĆ III. SASANIDZI

ROZDZIAŁ 14. Początki rodu i dynastii Sasanidów

Źródła

Budowanie fundamentów państwa. Ardaszir I

Kuszanowie

Szapur I i pierwsza wojna Sasanidów z Rzymem

Zoroastryzm religią państwową. Początki klerykalizacji państwa

ROZDZIAŁ 15. Lata stabilizacji. Od Szapura II do Jazdgirda I

Persja u szczytów potęgi

Lata niepewności

Pokój na zachodniej granicy

Bahram Gur i Jazdgird II

Kryzys władzy. Heftalicy

ROZDZIAŁ 16. Społeczeństwo perskie. Konflikty wewnętrzne

Ustrój społeczny i polityczny

Organizacja państwa. Miasta

Powstanie Mazdaka

ROZDZIAŁ 17. Złoty wiek i upadek państwa.

Przebudowa państwa za Chosrowa I Nieśmiertelnego

Reforma w wojsku

Zmiany w administracji

Podsumowanie reformatorskiej działalności Chosrowa I

Polityka zagraniczna. Wojny z Bizancjum, z Turkami i o Jemen

Ostatni z wielkich: Hormizd IV i Chosrow II

Upadek dynastii i państwa

ROZDZIAŁ 18. Najazd Arabów i upadek Persji

Źródła

Arabowie. Stosunki wewnątrz arabskiej społeczności.

Gassanidzi

Lachmidzi

Hidżaz przed islamem

Prorok Muhammad

Walka o zjednoczenie Arabów

Stosunki persko-bizantyjskie

Ekspansja islamu i podbój Persji (632-661)

ANEKS. Perskie inskrypcje klinowe

Dynastie

Wybrana bibliografia

Przypisy

Seria „Dzieje Orientu”

Informacje o wydawnictwie

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

Wstęp

Persja, obecnie Iran (terminów tych będziemy używać wymiennie), państwo obejmujące ponad 1,6 km², graniczące z Irakiem, Armenią, Azerbejdżanem, Rosją przez Morze Kaspijskie, Turkmenią, Uzbekistanem, Afganistanem i Pakistanem odgrywało w odległej przeszłości niepoślednią rolę w dziejach Azji Środkowej i Zachodniej, a także w basenie Morza Śródziemnego. Pokonawszy Asyrię i Babilonię, rywalizując przez stulecia z Grecją, Rzymem i jego sukcesorem na Wschodzie – Bizancjum, kraj ten zdobył trwałą pozycję w geopolitycznych układach tej części świata.

Grecy, zetknąwszy się z Persami w połowie I tysiąclecia p.n.e., choć bez wątplenia, jak na to wskazuje tekst Herodota, byli zafascynowani ich obyczajowością, a równocześnie przerażeni potęgą i ogromem perskiego państwa, aż do nastania epoki helleńskiej nie poznali, a nawet nie starali się poznać kulturalnego i filozoficznego dorobku wschodniego sąsiada. Po obu stronach granicy wymiana myśli była ograniczana przez cenzurę, choć wypada tu zaznaczyć, że Persja weszła w interesujące układy ze światem zachodnim i jej stosunek do greckiej strefy gospodarczej, politycznej i kulturalnej był zawsze aktywny. A jednak Persowie żywo zainteresowani tym, co się działo po zachodniej stronie granicy, mimo iż doceniali rozległość greckiej nauki, doskonałość ich medycyny, nie rozwinęli u siebie nauk wykorzystując w tym celu dorobek greckiej myśli i nie chcieli, czy też nie potrafili, zastosować u siebie greckich wzorców, np. w wojsku. Widzieli oddziały niezrównanej w polu piechoty, znali bojowe walory greckich żołnierzy, ich świetne wykształcenie i uzbrojenie, których dlatego werbowali, mimo to nie przebudowali własnej armii. Przeciwnie, z uporem utrzymywali tradycyjną, mało skuteczną jej organizację.

Niechęć do sąsiada, której nazwanie ksenofobią byłoby zapewne określeniem zbyt silnym, istniała po obu stronach granicy. Dla Greków na Wschodzie mieszkali wyłącznie barbarzyńcy, Persowie także patrzyli na zachodnich sąsiadów krzywym okiem uważając, że są ludźmi do głębi skorumpowanymi, gotowymi frymarzyć wszystkim, z umiłowaną Helladą włącznie, sprzedać każdą rzecz, jeśli tylko znajdzie się na nią kupiec. Według Persów Hellenowie byli w stanie zmienić najświętsze przekonania, byle „korzyść majątkowa” była w stosownej wysokości. Nie zawsze zainteresowanie Helladą przybierało dla niej formy pożądane. Chodzi tu o wojny persko-greckie i perskie plany podboju Hellady.

Sytuacja nieco odmieniła się, gdy w Iranie zaczęli panować Grecy. Stało się tak po najeździe Aleksandra Macedońskiego, a po jego śmierci, za Seleucydów. Rządy obcej dynastii okupującej całą Persję i znaczne obszary Azji Środkowej siłą rzeczy musiały przybliżyć te dwie narodowości i reprezentowane przez nie kultury. Okres panowania Greków w Iranie to epoka hellenizmu, synkretycznego kierunku dominującego w świecie greckim i na Bliskim Wschodzie, który objął Iran, choć tylko na krótko. Były to czasy, kiedy oba światy zbliżyły się wzajemnie, nawet przenikały, jednak do pełniejszego poznania nie doszło. Pod wpływem

greckiego sposobu interpretowania zjawisk religijnych zrodziły się próby identyfikacji bóstw greckich z irańskimi. Był to znaczący przejaw rosnących zachodnich wpływów, ponieważ oznaczał naruszenie obowiązujących norm aryjskich nie dopuszczających hipostazy w pojmowaniu zjawisk religijnych. W następstwie tego procesu nie tylko Grecy widzieli w Ahura Mazdzie Zeusa, ale i Irańczycy zaczęli dostrzegać w Zeusie Ahura Mazdę. Ten kierunek myślenia rozwijał się. Do Ahura Mazdy doszli inni bogowie: Apollo odpowiadał Mitrze, Hera – Anahicie, Hades – Ahrymanowi. Jednak społeczność irańska odznaczająca się dużym stopniem tolerancji wobec innych wyznań, czego najdobitniejszym świadectwem był manifest Cyrusa I do mieszkańców zdobytego Babilonu, w równym stopniu byli odporni na oddziaływanie innych religii widząc w nich formę propagandy, w której byli mistrzami. Podobny był zapewne stosunek do religii i mitologii greckiej.

Być może z tego powodu wpływy kultury greckiej były powierzchowne, przez to jej oddziaływanie nie było długotrwałe. Irańczycy cenili dorobek myśli greckiej, zapożyczyli wiele z greckiej nauki, ale żyli po swojemu. Zachowali język i jego liczne dialekty. W stopniu bardziej widocznym hellenizm zaznaczył się w sztuce. Dominujący za Achemenidów w architekturze orientalny monumentalizm obowiązujący w Mezopotamii i stamtąd przypuszczalnie zapożyczony, zaczął ustępować estetycznym normom greckim dostosowanym do potrzeb i wymiarów człowieka.

Następstwem greckiej supremacji była popularność języka greckiego oczywiście w pewnych tylko kregach, która utrzymywała się czas jakiś jeszcze za partyjskich rządów, a nawet, choć w mniejszym zakresie, w początkach rządów Sasanidów. Greccy artyści, np. rzeźbiarze, sporo tworzyli w Iranie, dzięki czemu styl, jakiemu hołowali, dotarł aż do granic Indii i zaznaczył się także w wytworach rzemiosła, ale po obaleniu greckiego panowania powrócił styl orientalny, daleki od zachodniego realizmu. W Baktrii rządzonej przez Greków przez około dwa stulecia, do 140-130 r. p.n.e., wpływ greckiej kultury był znaczny; przejawiał się nie tylko w sztuce. Przyjęto tam grecki alfabet do zapisu języka baktryjskiego.

Mimo tych zbliżeń obie społeczności różniły się bardzo. Greckie świątynie stały w miastach greckich, ale interior irański miał z Grekami styczność bardzo małą. Irańczycy czy to w dużych ośrodkach miejskich, czy w głębi kraju, na prowincji, nadal wyznawali mazdaizm (zoroastryzm). Trwalsze wpływy helleńskiego sąsiedztwa i greckiej dominacji zaznaczyły się w gospodarce, gdzie niepodzielnie zapanował grecki system monetarny. Persowie zapożyczyli także jednostki miar. Nazwy drogich kamieni i wyraz *sim* 'srebro' są pożyczkami z greckiego. Jeszcze przez pewien czas po wypędzeniu Greków mennice w Iranie wypuszczały monety według dotychczasowych wzorów, ale tu główną przyczyną mogły być nie wpływy kulturalne, ale względy czysto techniczne. Mennice posługiwały się starymi stemplami, w których dokonywano tylko pewnych poprawek.

O ile Grecy, nie rozumiejąc perskiej kultury i nie przyswajając sobie tamtejszej filozofii, czy podstaw religii nie lekceważyli dorobku myśli perskiej, ani tym bardziej siły perskiego oręża, o tyle z Rzymem, politycznym sukcesorem Greków na Wschodzie, sprawy ułożyły się inaczej.

Mimo wielowiekowych i wielopłaszczyznowych kontaktów handlowych, wojennych i kulturalnych, mimo licznych wieczystych rozejmów, pokojów i traktatów, Rzym i Persja istniały obok siebie nie rozumiejąc się wzajemnie i nie dążąc do wzajemnego, głębszego poznania. Rzym czy później Bizancjum, odnotowawszy całkowitą odmiennność świata irańskiego ciągnącego się bez końca za wschodnią granicą, nie próbował zgłębić istoty jego kulturowych osobliwości. Takie, mało poznawcze podejście dwóch sąsiadów, doprowadziło do tego, że oba społeczeństwa, ich państwa i kultury żyły i kształtowały się dość szczelnie od siebie odseparowane. Wiadomości, jakie zawierały o Persji greckie i łacińskie traktaty geograficzne i historyczne, w niewielkim tylko stopniu docierały do szerszego ogółu. Ilustracją tego, jaki stopień osiągnęło *désintéressement* sprawami sąsiada, niechaj będzie fakt nieodnotowania przez Persję podziału Rzymu na dwa cesarstwa.

Stan ten trwał mimo wieloletnich wojen Persji Sasanidów z Zachodem. Kiedy, rzecz ujmując umownie, Konstantyn przeszedł na chrześcijaństwo, powinny pojawić się w relacjach dwóch państw nowe okoliczności, jednak wystąpienie tego czynnika, jakim była nowa religia, nie wpłynęło w stopniu zasadniczym na stosunki Persji z zachodnim sąsiadem. Jedynym trwalszym następstwem obecności chrześcijan w Persji były prześladowania i generalnie niechęć do nich jako poddanych nie godnych pełnego zaufania. Odpowiedzią na to było podobne traktowanie zoroastrijczyków w Bizancjum. Polityka przyznawania monopolu jednej wierze prowadziła te kraje do izolacji. Z tego powodu Europa, jako dziedziczka łacińsko-greckiej tradycji, przejęła taką postawę wobec Persji, co sprawiło, że kraj bliski Europie w swoim kulturowym substracie był dla niej krainą pod każdym względem odległą i niepojętą, opanowaną przez wszechmocnych magów.

Sąsiedztwo potężnej Persji nie pozostawało bez wpływu na kraje ościenne. Persja mogła zaimponować wyrobami technicznymi, w ówczesnym rozumieniu tego słowa, a więc uzbrojeniem, prócz tego wysoko ceniono perskie tekstylia, nowoatorska dla Europy była produkcja rolna, znaczący wkład wnieśli Irańczycy do budownictwa (łuk). Należałoby także odnotować wpływy religii irańskich. Choć zoroastryzm był w zasadzie religią irańską, która poza świat irański nie wykraczała, to niektóre jego pojęcia, szczególnie z zakresu eschatologii, oddziaływały na inne wyznania, w tym na judaizm i chrześcijaństwo. Odgałęzienia i filiacje mazdaizmu, a więc mitraizm i manicheizm, przekroczyły polityczne i etniczne granice Iranu. Mitraizm był przez pewien czas bardzo popularny i znajdował wielu wyznawców wśród legionistów, zaś manicheizm zagrażał chrześcijaństwu w północnej Afryce, rozwinął się w Azji Środkowej, skąd dotarł do Chin. Mitraizm rzymski różnił się poważnie od swojego irańskiego pierwowzoru.

Postawa, o której mówiliśmy, dominowała przede wszystkim w kontaktach Persji z Zachodem, w mniejszym stopniu charakteryzowała relacje Persji z Indiami, natomiast pozbawione tej wady były stosunki Persów z pozostałymi sąsiadami, a więc z innymi ludami irańskimi (z Medami i mieszkańcami Azji Środkowej), z państwami i ludami Wyżyny Armeńskiej, z semicką Mezopotamią, Zachodnią Azją i Egiptem faraonów. Stosunki Ariów

z ich najbliższymi i najdawniejszymi zachodnimi sąsiadami od zarania układały się inaczej niż z Grecją i Rzymem. Po zdominowaniu przez Irańczyków w VII w. areny politycznej Starożytnego Wschodu powstały warunki dla wielu narodów i wielu kultur do egzystowania pod perską władzą w politycznej i kulturalnej symbiozie. W okresie tym obserwujemy proces wielostronnej wymiany myśli i wzajemnej, wielokierunkowej ideologicznej indoktrynacji, nie stwierdzamy jednakże, aby w perskim państwie, stworzonym i rządzonym przez Achemenidów, niearyjscy poddani tracili swoją kulturalną i religijną odrębność.

Inaczej układały się związki z sąsiadami wschodnimi, którzy Persji nie podlegali. Chodzi tu o Chiny i Indie. W ciągu wieków kontakty z Chinami notujemy jako wydarzenia sporadyczne. Aktywną stroną były w tym wypadku Chiny, których przedstawiciele, czy to wojskowi, czy kupiecko-dyplomatyczni wysłannicy jeździli w te strony, ale nie docierali dalej niż do Sogdu i dzisiejszego Turkiestanu Wschodniego. Pierwsza chińska misja, której bytność w Azji Środkowej jest pewna, przypadła na początki rządów Partów (stało się to między 140 a 87 r. p.n.e.). Na przeszkodzie w nawiązaniu bliższych związków stały liczne plemiona koczownicze, irańskie i tureckie, nie zawsze chętne obcym przybyszom. Mimo tych poważnych naturalnych przeszkód, odnotowujemy pewne wpływy chińskie w gospodarce i kulturze Persji. Na pierwszym miejscu wypadnie wymienić jedwab jako rezultat długotrwałych kontaktów handlowych. Dalej odnajdujemy wpływy chińskie w malarstwie i ceramice.

O wiele ciekawsze i rozleglejsze były związki z Indiami. Najistotniejszym przejawem tych wpływów był buddyzm, który przeszedł za pośrednictwem Kusanów i przyjął się we wschodnim Iranie i zachodnim Afganistanie. Do prowincji zachodnich Persji buddyzm nie przeniknął. W późniejszym okresie mamy wyraźne dowody wpływów literatury indyjskiej. Na średnioperski były tłumaczone lub parafrazowane utwory indyjskie, m. in. *Pañcatantra*, znana w kręgu literatury muzułmańskiej, perskiej i tureckiej jako *Kalila wa Dimna*. Prócz dzieł literatury pięknej do Persji przenikały z Indii osiągnięcia ściśle naukowe z zakresu matematyki, astronomii i medycyny. Niektóre wyroby indyjskie, jak stal, wyroby ze skóry, Persowie reeksportowali na zachód, gdzie uchodziły za produkty perskie.

ZARYS GEOGRAFII HISTORYCZNEJ

Dokładne określenie granic dawnego Iranu, który możemy nazwać Wielkim Iranem, nie jest możliwe ze względu na ukształtowanie terenu. Jedyną wyraźniejszą i naturalną linią graniczną była rzeka Syr-daria, ale nie wyznaczała ona rubieży strefy irańskiej, lecz ją dzieliła na obszar zajmowany przez scytyjskich koczowników i Irańczyków. Na zachodzie granicy nie wytyczała żadna linia, rzeka, rejon wielkich jezior czy wyraźnie rysujące się masywy górskie. Zagros, góry oddzielające płaskowyż irański od zachodu i tworzące barierę między nim i Mezopotamią, stanowił nie łatwą do pokonania przeszkodę, ale jest ona tak szeroka – miejscami dochodzi do 200 km – iż nie mogła wyznaczać granicy w sposób łatwo zauważalny. W tych górach linię graniczną wskazywał dział wodny: zachodnie stoki należały do Semitów, wschodnie do innych ludów, później byli to Irańczycy. Jeszcze bardziej złożona była sytuacja na Wyżynie Armeńskiej, gdzie o ścisłej delimitacji strefy irańskiej i nieirańskiej nie mogło być w ogóle mowy z powodu ukształtowania terenu. Cały ten obszar jest górzysty i dziś także granice między Iranem, Turcją i Syrią nie są granicami naturalnymi. W czasach formowania się perskiego państwa płynność granic była okolicznością pozytywną, sprzyjała bowiem względnie łatwemu podtrzymywaniu wzajemnych wielostronnych kontaktów.

Wielki Iran w epoce prahistorycznej obejmował, prócz współczesnego Iranu, Azję Środkową po Syr-darię, (tj. obecny Uzbekistan, Tadżykistan i Turkmenię), stepy południowej Europy zamieszkałe od VII/VIII w. p.n.e. przez irańskich koczowników, zachodni i środkowy Afganistan łącznie z pakistańską częścią Beludżystanu. Z obszaru Wielkiego Iranu wyłączyć wypadnie wschodni Afganistan ciągnący od dawna ku Indiom.

Zachodnia rubież tak rozumianego Iranu właściwie nie przesunęła się w ciągu dziejów. Aczkolwiek Persja, a przed nią Media – mówimy tu o państwach aryjskich – zdołały przekroczyć barierę Zagrosu i opanowawszy Mezopotamię sięgnąć wpływami aż po Egipt na południowym zachodzie i Jonię w Azji Mniejszej na zachodzie, mimo wielowiekowego, prócz Egiptu, panowania nie udało się Irańczykom zmienić ani etnicznego, ani kulturalnego charakteru okupowanych terytoriów. Wpływy Persji były na tych ziemiach powierzchowne i ulotne. Jedynym trwałym i dziś jeszcze dostrzegalnym śladem perskiej bytności w Iraku jest szyizm, który jest bezwątpienia perską odmianą islamu bazującą w dogmatyce na irańskiej mitologii.

Środek świata irańskiego zajmują stepy i pustynie, które ciągną się nieprzerwanym pasem od Zagrosu przez środkowy Iran aż po brzegi Syr-darii. Od zachodu są to Daszt-e Kawir, Daszt-e Lot, Kara-Kum i Kyzyl-Kum, wszystkie lokalnie bezwodne, miejscami piaszczyste. Także zachodni Afganistan nie jest wolny od pustyń, które w rejonie Sistanu (płd. zachód) tworzą strefę bezwodną. Na obszarze tym płyną, acz nieliczne, rzeki, znaczna ich część to ciek

okresowe wysychające w porze letniej, z kolei napotykanie od czasu do czasu jeziora bywają słone.

W Azji Środkowej wielkie rzeki to Syr-daria i Amu-daria ograniczające ten obszar od zachodu i północy. Syr-daria, zwana także Sihun, Sejhun, Jaksartes, jako rzeka graniczna pełniła podwójną rolę: osłaniała ziemie uprawne przed najazdami koczowników od strony stepów i równocześnie dostarczała uprawom wody. Była to jednak rzeka graniczna i zapewne dlatego ziemie w jej dorzeczu nie odegrały w przeszłości takiej roli, jaka przypadła terenom leżącym nad Amu-darią. Amu-daria (a. Waxšu, → grec. $\Omega\xi\omicron\varsigma$ → łac. Oxus → późniejsze Transoxana/Transoksjana, ar. Dżajhun) to ogromna rzeka o długości ok. 2,5 tys. km, której początek dają liczne potoki wypływające z Pamiru. Największy z nich – stanowiący właściwie górny jej bieg – to rzeka Piandż. Z kolei największym prawym dopływem Piandżu jest Wachszab. Obecnie Amu-daria wpada do Jeziora Aralskiego tworząc deltę, nad którą rozwinęła się cywilizacja Chorezmu.

Po wschodniej stronie Syr-darii, na jej prawym brzegu i na północ od Amu-darii mieszkali Scytowie, zwani przez Persów Sakami. Dzielili się oni na szereg plemion (federacji plemion), z których ważniejsze to koczujący na wschód od Syr-darii Massageci i sąsiadujący z nimi od strony południowej – Saka Haumawarga. W epoce przedchorezmijskiej Amu-daria, na wysokości południowej granicy Chorezmu skręcała na zachód i wpadała do Morza Kaspijskiego. W czasach achemenidzkich dawne jej koryto stanowiło południową granicę koczowania Saków zwanych Saka Tigrachauda ('O spiczastych czapkach'). Trzecią wielką grupę tworzyli Sakowie (Scytowie), Saka Paradrja ('Sakowie znad Morza') mieszkający na stepach południowej Rosji, na północ od Morza Czarnego.

Nad brzegami Amu-darii i w jej dorzeczu powstawały liczne państwa i rozwijały się wielkie kultury starożytności. W dolnym jej biegu i w delcie rozwijała się kultura starożytnego Chorezmu, w północnym Afganistanie, nad środkową Amu-darią, w dzisiejszej prowincji Mazar-i Szarif znajdowała się starożytna Baktria (stpers. Bāxtriš, aw. *Bāχoiš, grec. Βακτραί, stąd syr. w III w.n.e. Bḥtr', fem. 'Baktryjka') wymieniana w tekstach asyryjskich i w inskrypcji Dariusza I. Głównym ośrodkiem Baktirii było miasto o tej samej nazwie leżące w oazie nad rzeką Balchab, w miejscu gdzie wypływa ona z gór. Materiał naukowy, jakim dysponujemy obecnie nie pozwala ustalić, w jakim okresie pojawiły się w Baktirii plemiona irańskie i kiedy założyły miasto Baktra (późniejszy Balch).

Rozwojowi Baktirii sprzyjało doskonałe położenie na styku dwóch, a nawet trzech stref kulturowych i ekonomicznych, tj. Indii, Chin i strefy zachodnich Irańczyków (Ariów), do których należeli Persowie i Medowie. Strefa aryjska, stykając się z Zachodem, stanowiła pomost między tą częścią świata, która obejmowała m.in. Mezopotamię, Elam, Urartu i Manna. Mamy dowody świadczące o tym, że Baktria utrzymywała z Mezopotamią dość ożywione stosunki handlowe już w początkach I tysiąclecia przed naszą erą. Wiemy także, że sprowadzano do Asyrii do wystroju pałaców, m.in. w Niniwie, obok środkowoazjatyckiego, także lapis lazuli z Baktirii. Za Achemenidów Baktria, jako satrapia, zachowała kulturową

odrębność zapewne dzięki dużej niezależności od szachów. Po rozpadzie imperium Aleksandra Wielkiego powstało tu i istniało przez kilka dekad grecko-baktryjskie państwo zdominowane przez napływowy żywioł helleński.

Nad dolnym biegiem Amu-darii, u ujścia do Jeziora Aralskiego leżał Chorezm (stpers. Xwārazmīš), którego kultura formowała się na przełomie IV i III tys. przed naszą erą. Kraj ten sąsiadował z innym, bardzo bogatym i rozwiniętym gospodarczo rejonem, jaki tworzyły ziemie leżące między środkową i dolną Amu-darią a Syr-darią. Rejon ten to Sogd, stpers. Sugud, aw. Sughdha, mający równie starożytne dzieje co Chorezm. Krainę przecina płynąca równoleżnikowo rzeka Zerawszan (Zarawszan). Nazwy tej nie spotyka się w dawnych inskrypcjach i prawdopodobnie jej staroirakijskim odpowiednikiem była nazwa Namik. Zerawszan wypływając z Gór Hisarskich zaopatrywał w wodę system kanałów, dzięki czemu kwitło rolnictwo i rozwijały się miasta. Sogd już w starożytności był, jak na ówczesne czasy, silnie zurbanizowany. Powstały tam i rozwinęły się duże ośrodki miejskie, jak Bucharra i Samarkanda. W mitologii aryjskiej Sogd zajmował bardzo poczesne miejsce, ponieważ Ahura Mazda, najwyższy bóg Irańczyków, stworzył tę krainę już w drugiej kolejności, zaraz po wykreowaniu kolebki Ariów, ich praojczyzny i mitycznej krainy, Arianem Waedza.

Według Strabona (IX,11) tryb życia mieszkańców Sogdu i Baktrii, jak też ich poziom życia nie odbiegały wiele od warunków, w jakich wegetowali koczownicy na stepach. Jest to informacja zaskakująca u tak wybitnego geografa gdyż całkowicie błędna. Przede wszystkim dowodzi ona, że do Greków docierały na temat odległych krajów, jak Baktria i Sogd bałamutne wiadomości, będące właściwie niesprawdzonymi pogłoskami. Orientacja Hellenów na temat tych ziem musiała być powierzchowna. Sogd, Chorezm i Baktria to rejony bogate, bardzo dobrze rozwinięte ekonomicznie (system irygacyjny, rzemiosło), kulturalnie. Były to krainy o złożonej strukturze społecznej, czego świadectwem jest *Awesta* powstająca właśnie w tych regionach.

Rzadka sieć rzek wymagała w tamtejszym klimacie wielkich nakładów i wydatkowania ogromnych sum na budowę kanałów ciągnących się setki kilometrów pod ziemią i na powierzchni. Wiele z tych hydrobudowli działa nadal, po wielu, obecnie nieczynnych, są tylko ślady, a wszystkie są widowym dowodem ekonomicznego poziomu tych terenów. System irygacyjny był układem sprawnie zaprojektowanym, zbudowanym i eksploatowanym. Niedobór wody stanowił, niegdyś i dziś, główną, naturalną przeszkodę, na jaką tam napotyka rolnictwo. Większość powierzchni zajmują stepy i pustynie. Step, choć bardzo ubogie w wodę i roślinność, stwarzały, według tamtejszych kryteriów, względnie dogodne warunki dla hodowli i były wykorzystywane jako pastwiska. Warunki naturalne – tzn. istnienie rozległych stepów – sprzyjały, mimo sąsiedowania z rozwiniętymi gospodarczo rejonami, utrzymywaniu się ekstensywnej gospodarki koczowniczej i związanego z nią środowiska wojowniczych nomadów. Konfrontacja dwóch form gospodarki, intensywnej rolniczej i ekstensywnej hodowlanej, prowadziła do pozaekonomicznej rywalizacji, do wojen, w czasie których rolnictwo było stroną słabszą. Rolnicy byli narażeni na wielkie straty, ponieważ ich gospodarka opierała się na

kruchej i łatwej do zniszczenia infrastrukturze, jaką był system irygacyjny, składający się z kanałów, rowów melioracyjnych, tam i nasypów. Budowle te, jeśli chciano je utrzymywać w dobrym stanie technicznym, wymagały stałych i niemałych nakładów pracy i środków materialnych. Wystarczyło, aby w czasie nawet niewielkiego i krótkotrwałego najazdu, koczownicy przerwali tamę, zasypali rów bądź doprowadzili kanał do zamulenia, o co w końcu nie trudno, i ziemia dotychczas uprawna mogła nieodwracalnie zamienić się w step, a nawet w pustynię. Nomadzi napadali na wsie, miasta, na karawany i uchodziło im to w zasadzie bezkarnie, ponieważ skuteczność wszelkich represyjnych ekspedycji przeciwko nim nie była wielka. Z tego powodu w sąsiedztwie stepów spora część sił społecznych i środków szła na zabezpieczenie się przed napadami. Budowano przeto warowne wsie i osady i wiele czasu marnowano na usuwanie szkód. Mieszkańcy żyli w nieustannej gotowości bojowej, co osłabiało potencjał ekonomiczny tych ziem.

System irygacyjny bywał dwojakiego typu. W pierwszym wodę brano z naturalnych zbiorników, w których gromadziła się w okresie topnienia śniegów, ze studni. Nie były to studnie otwarte, czerpanie wody było oparte na dyfuzji, podsiąkaniu. Takie studnie w Persji istnieją do dziś, a w XI w. dokładnie opisał je Awicenna, nazywając je 'złodziejami wody' (pers. *abdozd*). Termin dobrze oddaje istotę tej konstrukcji. W drugim systemie wodę doprowadzano podziemnymi lub odkrytymi kanałami na tereny uprawne. Te dwa sposoby decydowały o rozwoju strefy rolniczej, która mogła się ukształtować jako oaza (tak rozbudowała się m.in. oaza wokół Marwu) albo jako rozległy obszar upraw koegzystujący z gospodarką miejską. Przykładem drugiego typu były Chorezm i Sogd.

W południowej części Iranu, nad rzeką Helmand (aw. Hačtūmand 'Bogata w tamy'), w jej dolnym biegu, przy ujściu do jeziora Hamun (*hamun* w dialekcie sistańskim znaczy 'jezioro') powstała strefa o stosunkowo dużej aktywności gospodarczej i politycznej. Jest to Sistan (Sakastan) odgrywający niemałą rolę w zoroastryjskiej tradycji. Stąd pochodził Rustam, mityczny perski bohater, jedna z głównych postaci narodowego perskiego eposu, *Szahname*.

Obecny podział terytorialny wschodniej Persji i zachodniego Afganistanu nie odpowiada stanowi sprzed 2500 lat. Wschodnia dzielnica dzisiejszej Persji (Iranu), Chorasana, obejmuje terytorium, które nigdy nie było podzielone na kilka ziem. Ziemie na wschód od obecnego Gorganu (wschodnia część wybrzeża Morza Kaspijskiego), dawniej zwanego Warkana (Wurkana), zajmowała Partia (ir. Parθawa), która w średniowieczu została wchłonięta przez Chorasana. Od wschodu Partia sąsiadowała z Haraiwą (stpers. i aw. Haraiva), tzn. z okolicami Heratu. W literaturze greckiej nastąpiło pomieszanie nazw Haraiwy z Areją i utożsamianie tych dwóch nazw na skutek podobieństwa fonetycznego i lokalizacji we wschodnim Iranie. W wyniku tej kontaminacji wschodnioirańska Haraiwa, stała się w literaturze greckiej, u Herodota, Ptolemeusza i Izydora z Charaksu, Areją (grec. *Αρι* lub *Αρεία*)^[1]. Herodot co prawda pisze, że w dawniejszych czasach Chorezmijczycy, nim przenieśli się na północ, nad dolną Amu-darię, władali doliną nad rzeką Akes, (współ. Har-i rud), przepływającą przez Haraiwę, ale nie wpłynęło to na powszechnie błędne mniemanie w tej kwestii. Prawdą jest, że

dzieje Ariów sięgają w Haraiwie czasów mitycznych, ale ziemia ta nie może być identyfikowana z ich praojczyzną. Na południe od Arachozji, wokół jezior, do których wpada Helmand rozciągała się kraina zwana w staroperskich inskrypcjach Zranka, stpers. Zra(n)ka, z dialektalnym z- zamiast d- (stąd gr. Ζαραγγαι/Σαραγγαι ‘Kraj Wód’(??))^[2]. Arachozja była w systemie administracyjnym Achemenidów ważnym centrum obejmującym cały zachodni Afganistan. Używana w piśmiennictwie europejskim nazwa Drangiana (gr. Δδραγγιανη, Δραγγηνη) pochodzi od stpers. *dranka, ta z kolei od nazwy zamieszkującego tu niegdyś ludu, który Grecy nazywali Saragai (Σαραγγαι). Ślad po nich zachował się w nazwie miasta Zarandż.

Sistan i południowe pogranicze Arachozji początkowo zamieszkiwały ludy wymieniane w inskrypcji Dariusza I i przez Herodota. Prawdopodobnie spokrewnione były z Drawidami z północnych Indii. Był to lud Maka, gr. Μυκοι, stpers. Maka, Outii (stpers. Jautijā, lub Jutijā) i Paroikanioi. Maka dali nazwę dzielnicy Makran w południowowschodnim Iranie nad Zatoką Perską, Outii kojarzymy ze średniowiecznymi Dżutami koczującymi w Kermanie. Stosunki ludnościowe w starożytnym Sistanie zmieniały radykalnie na przełomie II i I w. p.n.e. inwazja Saków z północy, co zaznaczyło się również w zmianie nazwy dzielnicy. Ziemię tę zaczęto nazywać ‘Krajem Saków’ (ir. Sakastān → Seistān → współ. Sistan). Sakowie osiedlili się najpierw w południowym Sistanie, by nieco później opanować resztę kraju.

Dzisiejszy Peszawar i Dżalalabad we wschodnim Afganistanie nosiły niegdyś wspólną nazwę Gandhara.

Na zachód od Haraiwy leżała Partia, której stosunki ludnościowe przybliżają nas do spraw perskich. W czasach achemenidzkich Partia (pers. Partθava) zajmowała północną część obecnego Chorasanu i nadkaspijską prowincję Gorgan, dawniejszą Warkane (gr. Hyrkania). Partia i Hyrkania tworzyły jedną prowincję. Była to ważna dzielnica, wymieniana jest bowiem we wszystkich spisach satrapii za Dariusza I. W jej granicach leżały dwa miasta, Wiszpauzati (pers. Višpauzāti) i Patigrabana. Dokładnych granic Partii nie jesteśmy dziś w stanie wykreślić. Przypuszczalnie Niszapur już nie leżał w jej granicach. Najdalej na północ wysuniętym w tej okolicy punktem broniącym strefy rolniczej i głębi płaskowyżu była oaza Marw. Na północ od linii biegnącej od Aszhabadu wzdłuż granic Turkmenii z Iranem znajdowała się strefa opanowana przez koczowników. Do Gorganu należał wówczas zachodni Mazanderan. Mazanderan w późniejszym rozumieniu to środkowa część perskiego wybrzeża M. Kaspijskiego. Muzułmańscy geografowie nazywali tę krainę Tabaristanem pers. Tapuristan. W starożytności Tapurowie (grec. Τάπυροι/Ταπουροι) mieszkali nad rzeką Amard (współ. Safid-rud), mając za sąsiadów Medów, Amardów i Anariaków. Posuwając się brzegiem M. Kaspijskiego na zachód dochodzimy do Gilanu, prowincji leżącej na przeciwległym w stosunku do Gorganu krańcu wybrzeża, w delcie rzeki Safid-rud. Gilan był zamieszkały przez Gelów, tzn. Kaspiów, tak bowiem ich nazywano – niekiedy wszystkich, niekiedy tylko niektórych. Achemenidzi nigdy nie zdołali podporządkować sobie tej ziemi.

Zachodnim okrugiem Partii był rejon Choarene (Ptolemeusz – Χοαρα, Izydor – Χοαρηνή. W wykazie prowincji podlegających Dariuszowi I nie wymienia się Hyrkanii leżącej nad

Morzem Hyrkańskim. Ziemia ta była wówczas podzielona między Partię, Drangianę (Zranka) i Haraiwę. Administracyjnie za panowania tego szacha Hyrkana była połączona z Partią w jedną dzielnicę, którą zarządzał ojciec Dariusza I, Wisztaspa.

Stosunki etniczne w Partii zmieniły się po najeździe Aleksandra Wielkiego, pod rządami Seleucydów. Wówczas to z sąsiednich stepów najechały na Partię plemiona koczownicze zwane Parni przynależące do grupy Dahi, o której znajdujemy wzmiankę w inskrypcji Kserksesa I, gdzie mówi się o Dahach (stpers. Dahā, Kserkses *Persepolis* H,26). Prawdopodobnie od nich wzięła swoją nazwę nadkaspjska prowincja Dihistan/Dahestan. Partowie, późniejsi władcy Persji, wchodzili w skład grupy Parni. Przypuszczalnie należeli do scytyjskiej, a więc wschodnioirańskiej grupy plemion, w związku z czym ich język, pahlawanik, powinien także należeć do wschodnioirańskiej grupy językowej, wykazuje on jednak cechy właściwe grupie zachodniej. W tym braku zgody między cechami językowymi i przynależnością do grupy etnicznej niektórzy badacze dostrzegają ślad po dokonanej w Partii asymilacji wschodnioirańskich przybyłych koczowników z etnicznie zachodnioirańskim substratem. To z kolei potwierdzałoby tezę, iż granicą strefy zachodniej, zdominowanej przez ludność rolniczą i strefy wschodniej, koczowniczej, stepowej była Amu-daria, przez którą sporadycznie przedostawały się większe grupy koczowników. Po wschodniej stronie tej bariery enklawami sedentarnego trybu życia były Sogd i Chorezm. Jednak ta teza stoi w opozycji do innego poglądu, według którego nazwy etniczne 'Pers' i 'Part'(wł. Part/Parθ) wywodzą się z jednego rdzenia, zaś występujący tu wariant Pers/Part można wytłumaczyć różnicami dialektalnymi: pers. *s* = part. *θ*. Kwestia ta nie doczekała się jeszcze rozstrzygnięcia.

Na granicy wschodniego i zachodniego Iranu leżało starożytne miasto Raga (el. rak-ka, babil. ra-ga-ā, obecnie podteherańskie osiedle Raj), prawdopodobnie stolica prowincji o tej samej nazwie wymienionej przez Dariusza I (IB.II, 71-72,III,2) należącej administracyjnie do zachodnioirańskiej Medii. Stolicą Medii była Ekbatana, obecnie Hamadan (stpers. Hangmatāna, babil. Agmatān(u), bibl. Akmērḥā, grec. Akbatana (Her.I,97,98,67). Za rządów Achemenidów, o których wiemy, że wniosły pewne zmiany w zastale przedachemenidzkie stosunki ludnościowe i polityczne, zachodni Iran (obecnie Fars, Chozestan, Irak Perski i Azerbejdżan) obejmował cztery prowincje: Persję właściwą (dzisiejszy Fars, stpers. Pārsa), Medię (Mada) i Elam (stpers. Huḡa/Uwḡa, stąd współ. Chozestan)^[3]. Według starożytnych autorów, na południu Persji koczowały plemiona wojownicze, m. in. Kissjowie, którzy brali udział w wyprawie Kserksesa przeciwko Grekom i uczestniczyli w bitwie pod Termopilami. Doliny południa były rolnicze, ale w górach mieszkaly plemiona wojownicze, których członkowie służyli w wojskach greckich, m. in. u Antiocha III. Południe Persji zajmowała Suzjana, na północ i zachód od niej leżała Sittakena, rolniczy okręg graniczący z Babilonią.

Elam obejmował obecny Chozestan i jednym z elamickich ośrodków, jednak najważniejszym, była Suza. Jej najstarsze dzielnice datuje się na II tysiąclecie. Przypuszczalnie w tym właśnie czasie Suza uzyskała pozycję centralnego ośrodka władzy, przejmując tę rolę od Anszanu/Awanu leżącego w Persji właściwej, około 50 km w kierunku północnym od

współczesnego Szirazu. Posuwając się na północ, wzdłuż pasma Zagrosu w kierunku późniejszej Medii, granice Elamu sięgały okolic obecnego Isfahanu (Esfahanu, Isfahan, dawn. Aspadana), ale ich nie obejmowały. Od północy zatem granice Elamu możemy wyznaczyć względnie dokładnie, natomiast ściślejsze wytyczenie wschodniej granicy nie jest możliwe, ponieważ w tę stronę aż po Indie, ciągnęły się stepy i pustynie, na których nie było jakiegokolwiek naturalnej linii mogącej ją wyznaczyć. Pierwsze informacje o Persach wiążą ich z Anszanem, ale w 2. połowie III tysiąclecia gród Anszan/Awan wraz z całą późniejszą Persją wchodził w skład Elamu – rozpowszechniony był tam język elamicki. Stwierdzamy jednak, że w początkach VII w. p.n.e. okręgi Anszan i sąsiadujący z nim Parsuasza już w skład Elamu nie wchodziły i były od niego niezależne. Parsuasza lub Parsamasza ($u = m$) są utożsamiane ze staroperskim okręgiem Parsa (grec. Persis), tj. Persją, natomiast spotykana w kronikach asyryjskich z VII w. nazwa Parsua, podobnie brzmiąca i przez to myląca, odnosiła się do południowej części Zamua.

Środek kraju (współ. środkowy Iran) nazywał się Asargata. Leżący tu w centrum gród Isfahan, znany starożytnym geografom jako Aspadana (grec. Ἀσπαδανα) nabrał znaczenia dopiero później. Obszary górskie rozciągające się na północ od Elamu zamieszkiwały ludy niearyjskie, nieindoeuropejscy Kasyci (grec. ασσαίοι), a bardziej ku północy od Kasytów żyli Lullubi (Lullubejowie), Subarianie i Gutejowie. Na początku I tysiąclecia na wschód od tych obszarów pojawili się Ariowie i wschodnie połacie ziem zamieszkiwanych przez Lullubi uległy częściowej iranizacji. Na północy od Lullubi w stronę Morza Kaspijskiego, aż po jego brzegi, mieszkali Kaspiowie, zaś ku północnemu zachodowi – Huryci.

Mezopotamię, która już w drugim tysiącleciu p.n.e. zetknęła się z Ariami, rozdzieliły między siebie Assyria zabierając północ i Babilonia zajmując południe, Chaldee. Mówiąc o południu Mezopotamii należy mieć na uwadze, że linia brzegowa Zatoki Perskiej przy obecnym ujściu Szatt el-Arab wyglądała inaczej niż dziś. Wówczas brzeg był cofnięty w głąb obecnego lądu o ok. 200 km na północ. W części wschodniej Chozestanu, w porównaniu ze stanem obecnym, Zatoka sięgała dalej, ok. 250 km.

Na północny wschód od Assyrii rozciągały się ziemie huryckiego królestwa Mitanni, które w poł. II tysiąclecia obejmowało północną Mezopotamię, część Syrii i Wyżyny Armeńskiej. Na południe od jeziora Wan było państwo Nairi. W I tysiącleciu, kiedy już istniały załóżki Medii, nad górnym Zabem, między jeziorami Wan i Urmije powstało państwo Urartu. Około połowy VIII w. p.n.e. Urartu zostało rozbite przez Asyrję i opuszczony w ten sposób obszar zajęło państwo Manna (Mana), które wyrosło z połączenia szeregu mniejszych miast-państw. Jedno nich, Subi, leżało na miejscu obecnego Tabrizu. Manna obejmowało część dzisiejszego Azerbejdżanu i wschodnie brzegi jeziora Urmije. Ziemie leżące w dorzeczu Małego Zabu w IX w. nazywano Zamua. Jego terytorium rozciągało się także na południe od współczesnego miasta Sulejmanija w Iraku. Z chwilą pojawienia się na arenie politycznej aryjskich Medów struktura etniczna i polityczna ziem leżących na północ i na wschód od Assyrii zmieniła się przy aktywnym udziale przybyłych Ariów.

We wschodniej części Azji Mniejszej leżała bardzo ważna w jej dziejach kraina, Kapadocja, zajmująca obszary w łuku rzeki Halys. Od północy Kapadocja sąsiadowała z Paflagonią, a od południa z Cylicją. Wszystkie najazdy, przemarsze wojsk, czy migracje ludów wychodzące z zachodu i kierujące się w stronę Mezopotamii przechodziły albo przez Kapadocję lub przez Cylicję, na której terytoriach znajdowały się przejścia przez góry Taurus.

Centralne obszary Azji Mniejszej, na zachód od Kapadocji, po drugiej stronie rz. Halys, to Frygia, której mieszkańcy, Frygowie, znani z tekstów asyryjskich już w II tysiącleciu, zniszczyli państwo Hetytów. Po Frygach kontrolę nad skrajnie zachodnią częścią Azji Mniejszej przejęła Lidia. Stolicą jej było miasto Sardes. Na południe od Lidii dzielnicę nadbrzeżną nazywano Karia (nad Morzem Egejskim). Z nią sąsiadował Milet. Karia od południa stykała się z Licją obejmującą skrajnie zachodni odcinek małoazjatyckiego wybrzeża Morza Śródziemnego.

Zapraszamy do zakupu pełnej wersji książki

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

PRZYPISY

[1] Utożsamianie staroirañskiej *haraiva* z Iranem - Arią nie ma etymologicznego uzasadnienia. Średnioperska postać tej nazwy *hlyw* nie pozwala na wyprowadzenie jej od rdzenia **Aria-*.

[2] Etymologia nie jest pewna, jednakże inne tłumaczenie tej nazwy 'Kraj mórz' wynikało przypuszczalnie z nieporozumienia, ponieważ Irańczycy jako lud, który wyemigrował ze stepów, skąd do najbliższego morza było daleko, nie rozróżniali szerokiej rzeki od jeziora, o morzu zapewne nawet nie słyszeli. Wszystkie wielkie akweny były i są nadal dla nich 'wielką wodą'. Tłumaczenie np. ir. *dariā* zawsze jako 'morze' w europejskim znaczeniu jest błędem.

[3] Uwğa, w napisie klinowym u-v-ğa odzwierciedla zmiany zachodzące w języku staroperskim, w którym zanikło nagłosowe *h*, stąd Huğa → Uwğa.

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

- Farhad Daftary, *Ismailici. Zarys historii*, Warszawa 2008
- Konrad Seitz, *Chiny. Powrót olbrzyma*, Warszawa 2008
- Hassan Ali Jamsheer, *Współczesna historia Iraku*, Warszawa 2007
- Mieczysław Jerzy Künstler, *Pierwsze wieki cesarstwa chińskiego*, Warszawa 2007
- Bogdan Składanek, *Historia Persji, Tom III. Od Safawidów do II wojny światowej*, Warszawa 2007
- Marek M. Dziekan, *Historia Iraku*, Warszawa 2007
- Barbara Stepińska-Holzer, Jerzy Holzer, *Egipt. Stulecie przemian*, Warszawa 2006
- Janusz Żebrowski, *Dzieje Syrii*, Warszawa 2006
- Hugh Kennedy, *Dwór Kalifów. Powstanie i upadek najpotężniejszej dynastii świata muzułmańskiego*, Warszawa 2006
- Krzysztof Dębnicki, *Konflikt i przemoc w systemie politycznym niepodległych Indii*, Warszawa 2006
- Georges Roux, *Mezopotamia*, Warszawa 2006
- Baabar, *Dzieje Mongolii*, Warszawa 2005
- Joanna P. Rurarz, *Historia Korei*, Warszawa 2005
- Krzysztof Dębnicki, *Współczesna historia Królestwa Nepalu*, Warszawa 2005
- Henry Corbin, *Historia filozofii muzułmańskiej*, Warszawa 2005

- Piotr Szlanta, *Persja w polityce Niemiec w latach 1906–1914 na tle rywalizacji rosyjsko-brytyjskiej*, Warszawa 2005
- *Historia nauki arabskiej. Tom III. Technika, alchemia, nauki przyrodnicze i medycyna*, Praca zbiorowa pod red. Roshdiego Rasheda, Warszawa 2005
- Curtis Andressen, *Krótką historia Japonii. Od samurajów do Sony*, Warszawa 2004
- Bogdan Składanek, *Historia Persji. Tom I. Od czasów najdawniejszych do najazdu Arabów*, Warszawa 2004
- Bogdan Składanek, *Historia Persji. Tom II. Od najazdu Arabów do końca XV wieku*, Warszawa 2003
- Henryk Zins, *Historia Zimbabwe*, Warszawa 2003
- *Historia nauki arabskiej. Tom II. Nauki matematyczne i fizyka*, Praca zbiorowa pod red. Roshdiego Rasheda, Warszawa 2001
- Henryk Zins, *Afryka i Europa, Od piramid egipskich do Polaków w Afryce Wschodniej*, Warszawa 2001
- Robert Piętek, *Wojna w dziejach Dahomeju od XVII do XIX wieku*, Warszawa 2001
- *Historia nauki arabskiej. Tom I. Astronomia teoretyczna i stosowana*, Praca zbiorowa pod red. Roshdiego Rasheda, Warszawa 2000
- Aleksander Bułatowicz, *Z wojskami Menelika II. Zapiski z podróży do Etiopii*, Warszawa 2000
- Marek Pawełczak, *Afrykańskie państwo Kilindich w XVIII i XIX wieku*, Warszawa 2000
- Ahmad Nazmi, *Commercial Relations between Arabs and Slavs (9th–11th centuries)*, Warszawa 1998
- Abul Fazl Bajhaki, *Historia Sultana Masuda*, Warszawa 1996

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

Wydawnictwo Akademickie
DIALOG

specjalizuje się w publikacji książek dotyczących języków, zwyczajów, wierzeń, kultur, religii, dziejów i współczesności świata Orientu.

Naszymi autorami są znani orientaliści polscy i zagraniczni, wybitni znawcy tematyki Wschodu.

Wydajemy także przekłady bogatej i niezwyklej literatury pięknej krajów Orientu.

Redakcja: 00-112 Warszawa, ul. Bagno 3/219

tel.: 22 620 32 11, 22 654 01 49

e-mail: redakcja@wydawnictwodialog.pl

Biuro handlowe : 00-112 Warszawa, ul. Bagno 3/218

tel./faks: 22 620 87 03

e-mail: biurohandlowe@wydawnictwodialog.pl

www.wydawnictwodialog.pl

Serie Wydawnictwa Akademickiego DIALOG:

Wydawnictwo Dialog(c) Copyright edycja elektroniczna

- Języki Orientalne
- Języki Azji i Afryki
- Literatury Orientalne
- Skarby Orientu
- Teatr Orientu
- Życie po Japońsku
- Sztuka Orientu
- Dzieje Orientu
- Podróże–Kraje–Ludzie
- Świat Orientu
- Historia/Polityka
- Mądrość Orientu
- Współczesna Afryka i Azja
- Vicus. Studia Agraria
- Orientalia Polona
- Philologia Orientalis
- Literatura Okresu Transformacji
- Literatura Frankofońska
- Być Kobieta
- Temat Dnia
- Wieczory z Nauką
- Życie Codzienne w...

Prowadzimy sprzedaż wysyłkową